

Drs. J. Op 't Hoog
In de Betouwstraat 29
6511 GB Nijmegen

"Sebastiaan"

22 januari 1992

Beste Joost,

Zoals afgesproken hierbij de titels van door mij nog niet geraadpleegde bronnen over Sint-Sebastiaan.

Kraehling, Victor
Saint Sebastien dans l'art. Paris 1938.

Mollaret, H.H. - Brossellet, J., "La pest, source méconnue d'inspiration artistique",
Jaarboek van het Kon. Museum voor Schone kunsten (Antwerpen, 1965) 76-80.

Reiter, St.
St. Sebastian. Eine kulturgeschichtliche Studie. Rottenburg 1916 (geen Rothenburg !).

Rouchès, Gabriel,
"L'interprétation du thème iconographique de saint Sébastien vêtu dans la peinture en Occident au Moyen-âge", *Revue de l'Art*, 1932.

Volgens Réau, *Iconographie de l'art chrétien* (Parijs, 1959) III, 1194. Zou het glasraam in de kathedraal van Straatsburg XIIIe-eeuws zijn. Zie bijgaande fotokopie.

Veel succes en dank bij voorbaat !

Met vriendelijke groeten,

(Willem van Ham).

1. schilderijen

Antwerpen, museum Schone Kunsten.

1.1 Gildetuin van het St. Sebastiaansgilde te Antwerpen, toegeschr. Meester van Frankfurt, 1492 of 1493.

Rotterdam, Museum Boymans - van Beuningen

1.2 St. Sebastiaan aan de boom gebonden. Atelier Jan van Scorel, 1542.

Breda, Bredaas Museum.

1.3 Blazoen van het Sebastiaansgilde te Breda. 1561/1567.

Den Haag, Haags Historisch museum

1.4 Gezicht op de Hofvijver met doelhuis van St. Sebastiaansgilde. Anoniem, 1567.

Alkmaar stedelijk museum

1.5 Beleg van Alkmaar (1575) met wapen Sebastiaansgilde. P.A. Cluyt, 1580

Brugge, Sebastiaansgilde

1.6. Standaarddrager v.h. Sebastiaansgilde, toegeschr. aan A. van Dijck, 1641

Brugge, Sebastiaansgilde

1.7. Portret van Henry, duke of Gloucester door J. van Bookorst, 1656

Oudenaarde, museum

1.8. blazoen van het Sebastiaansgilde

1 sch. p.
2 gr. 9
3 pxt. 6
4 rijk. 15
5 rijk. 4
6 dri. 6

48

2. grafiek en tekeningen

2.1 Ontwerp voor een Sebastiaanaltaar, toegeschr. Pieter Koeke v.d. Aalst, XVI
Amsterdam, Rijkspr.kabinet

2.2 Lijst van gildebroeders, Sebastiaan, 1653
Brugge, Sebastiaansgilde

2.3 diploma van het gildelid Roeland de Grass, hoofdman van het gilde 1710 - 1732
Brugge, Sebastiaansgilde

2.4 Bidprentje St. Sebastiaan 18e eeuw. houtsnede
Brugge, Gruuthusemuseum

2.5 Gezicht op de Sebastiaansdoelen te Den Haag gravure P.C.Lafargue, 1753
Den Haag, gemeentearchief

2.6 Nieuwjaars-eerdicht van het handbooggilde, 1791
's-Hertogenbosch, stadsarchief

2.7 Schat van het Sebastiaansgilde (verloren ?) te Middelburg
Litho in boek "Het schuttengilde van den edelen handboog, confrèrie van St. Sebastiaan" door G.N. de Stoppelaar , ca. 1886.

3. textilia

3.1 Kazuivel, Noord Nederland ca. 1520.
Utrecht, Catharijneconvent.

3.2 standaard, als afgebeeld op schilderij Van Dijck, XVII
Brugge, Sebastiaansgilde

3.3 vaandel Sebastiaansgilde te Oudenbosch, XVIII B
Oudenbosch, St. Sebastiaansgilde

3.4 Wandtapijt met voorstelling van een Sebastiaanskermis, ca. 1750
Den Bosch, Noordbrabants museum

3.5 Vaandel van het Sebastiaansgilde van Strombeek - Bever, XVIII
Strombeek-Bever, Graaf E. de Villeges de Clercamp

3.6 Vaandel van het gilde van Weerde, 1788.
Grimbergen, verzameling burggraaf de Ghellinck Vaernewijck ?

3.7 medaillon uit standaard van 1800
Hilvarenbeek, Sebastiaansgilde

4 zilver

4.1 medaillon der schakels, XVI ?
Roesselare, Sebastiaansgilde

4.2 drinkhoorn van het Sebastiaansgilde van Amsterdam, 1540/1565
Amsterdam, Amsterdams historisch museum

4.3 Keten van het Sebastiaansgilde van Amsterdam, XVIA
Amsterdam, Rijksmuseum

4.4 staf van de schutterskoning van het Sebastiaansgilde, XVIA
Amsterdam, Amsterdams Historisch Museum

4.5 borstplaat met beeldjes en wapenschilden XVII
Olmen, Sebastiaansgilde

4.6 breuk van een Sebastiaans- en Sacramentsgilde. 1608.
Brussel Kon Museum K.G., 3568

4.7 halskraag van het Sebastiaansgilde te Roosendaal, 1613/1614
Amsterdam, rijksmuseum

4.8 koningsketen van het Sebastiaansgilde, met borstplaat
Budel, Sebastiaansgilde

4.9 gegoten borstplaat van Amalberga (en Sebastiaans) gilde.XVVII ?
Wechelerzande, St.-Amalbergagilde

4.10 Borstplaat en vogel van het Sebastiaansgilde, 1592
Grimbergen, Norbertijnenabdij

4.11 tamboersplaat van het Sebastiaansgilde, 1686
Den Haag Haags Historisch Museum

4.12 breuk van Sebastiaansgilde van Baasrode (oost-Vlaanderen) XVIII B
Antwerpen, Vleeshuis 4659

4.13 Tabaksdoos, 1789 (gegraveerd)
Den Haag, Haags Historisch museum

4.14 Insigne van het handbooggilde, XVIII
Den Bosch, Noordbrabants museum

4.15 Ordeteken van de Orde van St. Jan en St. Sebastiaan. 1984
Werchter Sebastiaansgilde

5 zegels

5.1 kerkzegel, gebruikt door het gerecht van Geisseren, 1435.
Düsseldorf, Haupt Staatsarchiv

5.2 Zegel van Lobberich 1544/1563 (afdruk 1584)
Viersen, KA

5.3 Zegel van Lobberich, 1613
Maastricht, rijksarchief in Limburg

5.4 Zegel van Sevenum, 1621
Sevenum, gemeentehuis

5.5 zegel van het Land Wachtendonk, 1687
Maastricht, Rijksarchief in Limburg

6. diversen

6.0 Houten beeld van St. Sebastiaan, XVI A
Wouw, St.Laurentiuskerk

6.1 polsbeschermer, 1605. Gebruikt door prins Maurits ?
Breda, Bredaas museum

6.2 baljuwsstaf, 1609
Brugge, Sebastiaan

6.3. provooststaf Sebastiaansgilde Alkmaar, 1618
Alkmaar, stedelijk museum

6.4 schutterspenning van de Edele Handboog te Middelburg 1628
Leiden, penningkabinet

6.5 processietoorts ? roccoco-houtsnijwerk
Lier, stadhuis

6. foto's

- A
- 6.1 Münster, Straatsburg : glasraam *naar Künstele → boek!*
 - 6.2 Gent, verdwenen muurschildering *naar Gv Vl. ! → boek!*
 - 6.3 Gent, paneel Christenstrijders Lam Gods, Van Eyck (gestolen) *→ boek!*
 - 6.4 Antwerpen, tuin van het Sebastiaansgilde, 1493
 - 6.5 Amsterdam, Oude kerk, gewelf 1517
 - 6.6 Naarden, Sint vitus, gewelf 1518
 - 6.7 Keulen, Dom, glasraam, XVI *→ foto in boek*
 - 6.8 Oudenaarde, St. Walburgis, altaar
 - 6.9 Sint Maartensdijk (Zld.) zuilbeschildering, XVI *→ foto*
 - 6.10 Antwerpen, kathedraal, gewelf, 1586 *— foto*
 - 6.11 Aalst, polsbeschermer, 1592 (gestolen) *→ foto ACL*
 - 6.12 Zaltbommel, St. Maartenskerk gewelfschildering
 - 6.13 Hoogeloon zwaaiendels van het gilde modern ? *— boek*
 - 6.14 vergroting van de kaarten in catalogus ...
 - 6.15 bode-insigne Sebastiaan te Middelburg vernietigd in 1940 ?
 - 6.16 Naumburg, glasraam in Stiftskerk te Naumburg, 1250

7. tekening: fig. 4 en 5 ^{omgep} uit boek Godar. 1944

B Grinberg St Seb. jezuskleen

Het Jeruzalemskruis van de Sebastiaansgilden (vgl. VN 22(1987) nr.149, 38-39).

Het is jammer, dat de redactie van Vexilla Nostra het kennelijk niet nodig vond, met de schrijver van de bijdrage Het vaandel van het Sint Sebastiaansgilde

te corresponderen, alvorens de omkaderde "Kleine toevoeging" eronder te plaatsen. Aangezien een detail van het vaandel van het Sint Sebastiaansgilde van Bergen op Zoom-Borgvliet als een "heraldische fout" wordt gebrandmerkt, ben ik genoodzaakt, deze op een vermeende zekerheid gebaseerde mening uitdrukkelijk te weerleggen. Het Jeruzalemskruis ontleen zijn naam aan het wapen, waarop het voor het eerst in de geschiedenis voorkomt, namelijk dat van het koninkrijk Jeruzalem. Iedere heraldicus hoort te weten, dat wapenfiguren niet ineens een gekte en alleenzaligmakende vorm hebben. De hele dertiende eeuw moest voorbijgaan, voordat de vorm van het grote kruis enigszins gefixeerd was, terwijl nog in de veertiende eeuw meerdere kruisjes in het schildveld voorkwamen. (Dennys, 85-91) Waarschijnlijk hebben de Anjou's dragers van de titel "koning van Jeruzalem en van Sicilië, het aantal gefixeerd op vier. Op de afbeelding van dit wapen in het wapenboek Gelre (Adam, nr. 310) komt het grote kruis voor met een opgelegd kwartier (fr. *croix pignonnée*) Deze vorm komt ook nog voor in een Duits lexicon uit 1984, wel een sterke aanwijzing voor ons, dat de in VN 149,39 getoonde versie niet de enig juiste is (Oswald 213).

Hoe het Jeruzalemskruis het teken van de Sebastiaansgilden is geworden, is niet bekend. Een van de oudste voorbeelden van het vaandel van een Sebastiaansgilde vormt dat van Gent uit de dertiende of veertiende eeuw. De afbeelding daarvan kwam voor op een muurschildering,

die in 1846 werd ontdekt in de Sint Jan- en Pauluskapel aan de Brugsepoort, voorstellende een optocht van gilden. De schutters van Sint Sebastiaan voerden een rode banier (meer hoog dan lang) met bovenaan de wapenschilden van Vlaanderen en Gent, onderaan vier gouden kruisjes, geplaatst 2/1/2, waarvan het middel iets kleiner dan de andere vier. (De Vigne, 28-31). Deze simpele kruisjes, waarvan de armen even lang zijn, hebben geen krukken of voeten.

Muurschilderingen in de voormalige Sebastiaanskapellen van middel-eeuwse kerken tonen soms afbeeldingen van het Jeruzalemskruis. Te Bergen op Zoom komen deze voor op schilden, afgebeeld op muren en zuilen van de zogenaamde Rode kapel, aan de zuidzijde van de Gertrudiskerk. Het grote kruis vertoont tamelijk bescheiden krukken; deze raken de schildranden. De kleintjes zijn uiterst smal geschilderd en hebben eveneens krukken (tweede kwart zestiende eeuw). Een wapenbord of blazoen van het Sebastiaansgilde te Breda toont het grote kruis zonder krukken, de schildranden rakend, terwijl de kleinere kruisjes geen krukken hebben (derde kwart zestiende eeuw). In de hervormde kerk te Sint Maartensdijk (Zeeland) zijn eveneens wapenschildjes geschilderd, waarvan de grotere de oudste zijn (16e eeuw). Deze vertonen zowel aan het , thans vrij in het schild geplaatste, grote kruis als aan de vier kleine , bescheiden krukken. Voor wie deze oude voorbeelden nog niet voldoende bewijskracht hebben, zij verwezen naar gezaghebbende werken als Rietstap's Handboek (Pama, 100) en het recente handboek van de Duitse vereniging Herold (Arndt, nr. 0317) die voor het Jeruzalemskruis eveneens alle vijf kruizen met krukken afgebeeld hebben.

die in 1846 werd ontdekt in de Sint Jan- en Pauluskapel aan de Brugsepoort, voorstellende een optocht van gilden. De schutters van Sint Sebastiaan voerden een rode banier (meer hoog dan lang) met bovenaan de wapenschilden van Vlaanderen en Gent, onderaan vier gouden kruisjes, geplaatst 2/1/2, waarvan het middel iets kleiner dan de andere vier. (De Vigne, 28-31). Deze simpele kruisjes, waarvan de armen even lang zijn, hebben geen krukken of voeten.

Muurschilderingen in de voormalige Sebastiaanskapellen van middel-eeuwse kerken tonen soms afbeeldingen van het Jeruzalemskruis. Te Bergen op Zoom komen deze voor op schilden, afgebeeld op muren en zuilen van de zogenaamde Rode kapel, aan de zuidzijde van de Gertrudiskerk. Het grote kruis vertoont tamelijk bescheiden krukken; deze raken de schildranden. De kleintjes zijn uiterst smal geschilderd en hebben eveneens krukken (tweede kwart zestiende eeuw). Een wapenbord of blazoen van het Sebastiaansgilde te Breda toont het grote kruis zonder krukken, de schildranden rakend, terwijl de kleinere kruisjes geen krukken hebben (derde kwart zestiende eeuw). In de hervormde kerk te Sint Maartensdijk (Zeeland) zijn eveneens wapenschildjes geschilderd, waarvan de grotere de oudste zijn (16e eeuw). Deze vertonen zowel aan het , thans vrij in het schild geplaatste, grote kruis als aan de vier kleine , bescheiden krukken. Voor wie deze oude voorbeelden nog niet voldoende bewijskracht hebben, zij verwezen naar gezaghebbende werken als Rietstap's Handboek (Pama, 100) en het recente handboek van de Duitse vereniging Herold (Arndt, nr. 0317) die voor het Jeruzalemskruis eveneens alle vijf kruizen met krukken afgebeeld hebben.

Uit deze uiteenzetting moge dan nogmaals blijken, hoezeer heraldiek en banistiek verwezen kunnen zijn. Men diene zich echter wel te bedenken, voordat men een bepaalde term (Jeruzalemskruis) stringent aan één bepaalde vorm verbindt. Te Bergen op Zoom heeft men welbewust uit esthetische motieven de voorkeur geven aan een oorspronkelijke variant van deze kruisvorm; mijns inziens heeft men met deze keuze niet foutief gehandeld.

Willem van Ham

Aangehaalde werken

- R.Dennys, Heraldry and the Heralds, Londen 1982 ; P.Adam-Even L'armorial universel du héraut Gelre, [Lausanne, 1971] ; G.Oswald, Lexikon der Heraldik, Mannheim, 1984 ; F. de Vigne, Recherches historiques sur les costumes civiles et militaires 1847 ; Vijfhonderd jaar Noordbrabantse schuttersgilden (cat. Eindhoven, 1978); C.Pama, Rietstap's Handboek der Wapenkunde, Leiden, 1961. J.Arndt e.a., Wappenbilderordnung herausgegeben vom Herold, Verein für Heraldik (...) zu Berlin, Neustadt a/d Aisch, 1986.

Sebastiaantentoonstelling

Uitgangspunten :

A. afbeelding van wapen op wat voor wijze ook.
nadruk op Nederland, Vlaanderen, Noord-Brabant, Bergen op Zoom

B. aanbevolen andere zaken

gemeentemuseum bergen op zoom

markiezenhof

steenbergsestraat 8
telefoon 01640 - 42930*
postbus 35
4600 AA bergen op zoom

bergen op zoom, 29 april 1992

Aan de Auteurs en Redactieleden
van het "St. Sebastianus-
-project"

onderwerp: St. Sebastianus-project

ref. 92/JJ

uw brief van:

Geachte Auteurs en Redactieleden,

Op 2 april 1992 hebben ondergetekende en René Bastiaanse, directeur van het Markiezenhof, een vergadering gehad met de leden van de redactieraad over de te volgen lijn. Uitgangspunt voor de vergadering vormde de opgave van Uitgeverij Waanders te Zwolle over de uit te geven publicatie. De publicatie kent volgens dit voorstel de volgende opzet:

formaat:	21,5 x 28 cm
omvang:	192 pagina's te drukken als 56 pagina's kleur en 136 pagina's zwart-wit
papier:	150 grs. h.v. mat M.C.
tekst:	60.000 woorden
illustraties:	50 vierkleuren en 150 zwart-wit
afwerking:	genaaid, gebrocheerd in vierkleuren geplastificeerde omslag
oplage:	3000 exemplaren
verschijningsdatum:	oktober 1993
verkoopprijs:	f 45,--.

Aangezien het aantal auteurs momenteel 17 bedraagt, is een verdeling van de pagina's vastgesteld. Bovendien is besloten dat elk redactielid een groepje auteurs begeleid. Deze beslissingen zijn genomen om tot een kwalitatief en kwantitatief afgewogen artikelenreeks te komen.

Op genoemde vergadering is de volgende indeling vastgesteld:

Jan van Herwaarden, redactielid

1. Jan van Herwaarden, De literaire traditie van de St. Sebastiaansverering met bijzondere aandacht voor de Nederlanden tot aan het einde van de Middeleeuwen, 10 pagina's
2. Ton Brandenburg, Sebastiaan in de Nederlandstalige literatuur van 1500 tot heden, 10 pagina's

3. Ariel Wienk, St. Sebastianus, martelaar in Rome, 10 pagina's
4. Ad van Pinxteren, Sint Sebastianus: realiteit of fantasie, 10 pagina's
5. Tanja de Goey, Debussy-d'Annunzio: Le Martyre de Saint Sebastien, 8 pagina's

Paul Post, redactielid

1. Marc Wingens, Barokke vereringsvormen naar aanleiding van besmettelijke ziekten in het huidige noordoost-Brabant: de pestheiligen Antonius, Rochus en Sebastianus in de soevereine heerlijkheden Ravestein, Gemert, Boxmeer en Megen (17e-18e eeuw), 10 pagina's
2. Ellen Palmboom, Sebastiaan, heiligennaam of modenaam?, 10 pagina's
3. Johanna Jacobs, De zeven in Nederland aan de H. Sebastianus gewijde parochies; Sebastianus in de hedendaagse kunst, 10 pagina's
4. Hans Hafkamp, St. Sebastiaan in de film, 8 pagina's
5. Willem van Ham, Het blazoën van Sebastiaan, 5 pagina's

Marc Mees, redactielid

1. E. van Autenboer, St. Sebastiaan en de handbooggilden in Vlaanderen, 5 pagina's
2. Maarten van Doorn, Het Sebastiaansgilde te 's-Gravenhage, 5 pagina's
3. Hans van Dijk en
4. Joost Michels, Het ontstaan en de geschiedenis van schuttersgilden met St. Sebastianus als schutspatroon in Noord-Brabant en Limburg, 5 pagina's
5. Nic Grosfeld, Het gildeleven in Bergen op Zoom inzonderheid de geschiedenis van het St. Sebastiaansgilde, 5 pagina's

Jan van Herwaarden en Paul Post, redactieleden

1. Herman Pleij, Inleidend artikel, 6 pagina's
2. Will Ogrinc, Essay over de Sebastiaancultus in de hedendaagse tijd, 8 pagina's

Voor het inleidend artikel en het essay over de Sebastiaancultus in de hedendaagse tijd, zijn besprekingen met auteurs gaande.

De volgorde van de artikelen in de bundel is als volgt vastgesteld:

1. Herman Pleij
2. Jan van Herwaarden
3. Ton Brandenburg
4. Ariel Wienk
5. Ad van Pinxteren
6. Marc Wingens
7. Ellen Palmboom
8. Johanna Jacobs
9. Willem van Ham
10. E. Autenboer
11. Maarten van Doorn
- 12/13. Hans van Dijk en Joost Michels
14. Nic Grosfeld
15. Tanja de Goey
16. Hans Hafkamp
17. Will Ogrinc.

Het blazoën van Sebastiaan

Tot de groep heiligen met een eigen wapen behoort ook Sint Sebastiaan. Naast de pijlen, waarmee hij werd gemarteld, wordt hij vaak afgebeeld met een rood wapenschild, waarin (meestal) vijf gele of gouden kruisen. Het in 1986 heropgerichte Sint - Sebastiaansgilde heeft het wapen, dat aan Sebastiaan werd toegeschreven, onder zijn kentekens opgenomen ¹⁾. Een inspiratie bij hierbij vormde het bestaan van een "Rode Kapel" in de Grote - of Sint Gertrudiskerk, die zijn naam dankt aan de rode beschildering van de muren, waarop verspreid rode schilden met kruisen zijn aangebracht.

Sebastiaan is vaak vergezeld van dit wapenschild, ongeacht of de heilige nu gekleed is in lendedoek of in wapenrusting. Bijna naakt en doorschoten met pijlen typeert hem als martelaar, gekleed in een wapenrusting als lid van de ridder- of soldatenstand. Daartoe behoren kentekens als schild, zwaard en vaandel. Schild en vaandel zijn bij Sebastiaan (en andere heiligen) niet willekeurig voorgesteld, maar steeds van vaste, blijvende kentekens voorzien, precies zoals dat bij de wapenschilden van de middeleeuwse ridders het geval was.

Het onderzoek naar Sebastiaan's wapenschild, poëtisch ook wel blazoën genoemd, dient zich niet alleen te richten op de tijd van ontstaan, van de verspreiding en op de verschijningsvormen. De cultuurhistorische aspecten, waarop hierboven terloops is gewezen, dienen mede in de beschouwing te worden betrokken.

de pijlen van Sebastiaan

Heiligen zijn in de kunst meestal herkenbaar aan hun attribuut. Een attribuut is een kenteken, dat aangeeft tot welke stand of klasse van heiligen de afgebeelde persoon behoort, of waaraan men zijn of haar speciale deugden of individuele eigenschappen of levensgeschiedenis kan aflezen.

Om de laatste categorie te verhelderen : een heilige martelaar is te herkennen aan het werktuig, waarmee deze werd gepijnigd of ter dood gebracht. Een persoon bekend om een ingetogen leven met onthouding van geslachtsverkeer kon een lelie als symbool van reinheid worden meegegeven enz. Sommige heiligen worden gekenmerkt door een bijzonder attribuut, namelijk een wapenschild. Het bijzondere daarvan komt voort uit de herkomst : een wapenschild is in origine een ridderlijk, geen kerkelijk symbool.

Sebastiaan was een heilige martelaar, die om zijn christelijke gezindheid werd hij op bevel van keizer Diocletianus met pijlen doorschoten. Hij overleefde deze marteling, werd door een vrome vrouw verpleegd, maar spoedig opnieuw gevangen genomen zijn en op keizerlijk bevel met knuppels doodgeslagen. Dit zou in januari 288 gebeurd zijn ²⁾.

De handboeken over heiligenattributen kennen zonder uitzondering de pijl als één van de kentekens van de heilige ³⁾.

Aan de zuidzijde van het koor van de Gertrudiskerk bevindt zich een kapel, waarvan de beschildering, in hoofdzaak in rood, tijdens de jongste restauratie hersteld is (afb.1). Het sindsdien toch al opvallende kerkgedeelte trekt bij nadere beschouwing nog meer de aandacht door de hier en daar op de rode achtergrond aangebrachte wapenschilden, vergezeld van

zijkant
Bo2
↓

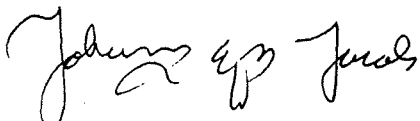
Een pagina betreft een getypt A-vier op regelafstand 1,5. Het aantal pagina's dat aan elke auteur is toegekend, is inclusief het notenapparaat. Besloten is dit notenapparaat uiterst summier te houden. Dit temeer daar er een uitgebreide bibliografie betreffende de St. Sebastianus-literatuur zal worden opgenomen in de publicatie. Deze is begroot op 14 pagina's. De noten zijn dus niet bedoeld voor citaten of voor discussie.

Eenieder zal het duidelijk zijn dat het wenselijk is met zo'n groot aantal deelnemers het project zo probleemloos mogelijk tot een goed einde te brengen. Om misverstanden achteraf te voorkomen, zal aan elke auteur een soort contract met de gemaakte afspraken ter ondertekening worden voorgelegd. Bovendien zal elk groepje auteurs onder leiding van het redactielid een eigen overlegorgaan vormen, zodat problemen betreffende het artikel meteen aangepakt kunnen worden.

Algemeen kan gesteld worden dat het aantal pagina's per auteur (te) gering is. De heer Van der Wal van uitgeverij Waanders is echter de mening toegedaan dat uitsluitend vernieuwende en/of relevante zaken in deze publicatie moeten verschijnen. De bibliografie maakt verdere studie mogelijk. Wel is tijdens de laatste vergadering besloten dat ondergetekende aanvullende subsidie voor de publicatie zal aanvragen. Het is echter de vraag of zo'n aanvraag gehonoreerd wordt, vandaar bovenstaande indeling die volgens de huidige realiteit is gemaakt.

U allen veel succes toewensend bij de voorbereiding van het artikel, verblijft,

met hartelijke groeten,

Drs. Johanna Jacobs, projectleider.

Directie gemeentemuseum
Drs. R. Bastiaanse
Drs. J. Jacobs

92/JJ
29 april 1992
St. Sebastianusproject

41930
8 mei 1992

Geachte directie,

Met belangstelling heb ik kennis genomen van de indeling van het bij de tentoonstelling te verschijnen boekwerk over 17 (!) auteurs.

Ik noteer even, dat met de auteurs geen overleg is gepleegd inzake de verdeling over de diverse groepen. Daartegen meen ik immers bezwaar te mogen maken. Overigens vraag ik mij af, hoe u een kwalitatieve afweging kunt maken, nu de bijdragen nog niet geschreven zijn.

Mijn onderwerp heeft verbindingen met de middeleeuwen en met de vraag, in hoeverre Sebastiaan realiteit was. Daarom behoort mijn bijdrage m.i. onder de groep van Van Herwaarden, tussen 4 en 5. Ook zie ik niet in, hoe ik met de groep "Post" een zinnig overleg zou kunnen voeren over mijn onderwerp, dat geen binding heeft met die groep. Het voorafgaande stuk, over "Sebastianus in de moderne kunst" heeft bijvoorbeeld niets met het onderwerp van mijn bijdrage te maken.

Het aantal toegekende bladzijden is nauwelijks toereikend om doel en probleemstelling van de bijdrage uiteen te zetten, laat staan dat "vernieuwende of relevante zaken", zoals de uitgever wenst, voldoende onderbouwd aan de orde kunnen komen.

Als het plan doorgaat zoals het er staat, wordt mijn bijdrage een slap uittreksel, waarvan de kwalitatieve en vernieuwende waarde tamelijk beperkt kan zijn. Met het materiaal, waarover ik, onder meer dank zij mededelingen van drs. Ch. de Mooy, zou er ten behoeve van de kunsthistorie werk van ~~vernieuwend~~ belang geleverd kunnen worden. Maar voor het uiteenzetten daarvan zijn meer bladzijden nodig.

Wat u over het notenapparaat vermeldt, is vaag (wat is "uiterst summier"). Aangezien de door mij aangedragen bewijsplaatsen geen specifieke Sebastiaan-literatuur omvatten, zullen zij zeker niet in de algemene literatuurlijst passen.

Het valt ook op, dat de spellingen "Sebastiaan" en "Sebastianus" door elkaar worden gebruikt. Op de vergadering van 20 december 1991 werd afgesproken, dat uitsluitend van "Sebastiaan" zou worden gesproken. Ook hier klopt iets niet.

U veel succes toewensend bij het treffen van juiste beslissingen,

(W.A. van Ham, gemeentearchivaris).

Drs. J. Jacobs
gemeentemuseum

tentoonstelling Sint-Sebastiaan

8 mei 1992

Geachte mevrouw,

Bij mijn schrijven van 5 februari 1992 zond ik, op uw mondeling verzoek van 20 december 1991, een lijst van eventueel tentoon te stellen voorwerpen in het kader van de expositie over St. Sebastiaan.

Sindsdien mocht ik niets meer uwerzijds vernemen, zodat ik mij afvraag, wat het nut van de daaraan bestede energie is. Door nieuwe vondsten is het mogelijk de lijst uit te breiden, maar ik houd deze voorlopig maar voor mij, want het is de vraag of er iets mee gedaan wordt.

Drs. Ch. de Mooy van het Noordbrabants museum zond mij een betere fotokopie van het onder 4.14 genoemde insigne van het Sebastiaansgilde van 's-Hertogenbosch, waarvan u hierbij een afdruk aantreft.

Uw berichten met belangstelling tegemoet ziende,

Met vriendelijke groet,

(W.A. van Ham, gemeentearchivaris).

Aan de Directie van het Markiezenhof
t.a.v. Drs. R. Bastiaanse
en mevr. Drs. J. Jacobs

30 juni 1992
Projekt Sint Sebastiaan

9 juli 1992

1

Heden ontving ik uw brieven van 30 juni en 8 juli. Ik reageer hierop als volgt :

Ik dank u voor de ontvangen gegevens. Het is sympathiek, dat u bij de andere auteurs informeert naar de mij ontbrekende literatuur. Enige werken vond ik in de afdruk van de fiches van Will Ogrinc. Ook andere daarin genoemde publikaties interesseren mij. Gaarne verneem ik, hoe kontakt met deze persoon op te nemen.

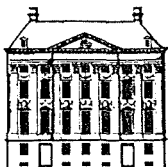
Tevens verzoek ik u, mij mede te delen, welke gegevens u nog wenst over het zegel van Lobberich. Dat kan m.i. beter telefonisch of anderszins gebeuren. Het is nogal dwaas, detailvragen in een brief te gaan beantwoorden aan iemand, die twee straten verder zijn (haar) kantoor heeft.

Het verheugt mij, dat u zoveel "Sebastiana" verzamelt, maar indien dit alleen ten goede komt aan een beperkte groep, kan dit niet veel bijdragen tot een succes van het geheel. In dit kader verwijs ik naar bijgaande kopie van mijn schrijven aan de heer Post, waarin ik uiteenzet, dat de voorwaarden voor een goede bijdrage van mijn hand er m.i. niet beter op worden. Mijns inziens is nu de situatie ontstaan, die ik ook t.a.v. van andere projekten wens te voorkomen : degenen, die werkelijk in de materie thuiszijn, worden aan alle kanten beknibbeld en in de uitwerking van hun bijdrage belemmerd door een volkomen buitenstaander.

Helaas kan ik uw optimisme, zoals verwoord in uw schrijven van 30 juni, wat mijn aandeel betreft in het geheel niet delen.

Met vriendelijke groeten,

(Willem van Ham).

Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen

P. J. Meertens-Instituut

Dialectologie, Volkskunde en Naamkunde

Keizersgracht 569-571
1017 DR Amsterdam
Postbus 19888
1000 GW Amsterdam
Telefoon (020) 6 23 46 98
Telefax (020) 6 24 06 39

aan: Drs. H. Hafkamp, Dhr. W. van Ham,
Drs. J. Jacobs, Drs. E. Palmboom, Drs.
M. Wingens,
auteurs Sint Sebastiaan-project

GEMEENTEMUSEUM
INGEKOMEN DO. 2-07-92
GEBOEG NR.
BEHANDELEN/CIRCULEREN
JJ
DOSSIER NR.

30.06.92

Geachte collegae,

Als alles gelopen is zoals het gepland was, hebt u inmiddels uit Bergen op Zoom van onze projectleider Johanna Jacobs een schrijven met allerlei bijlagen ontvangen met betrekking tot de publikatie in het kader van wat ik maar kortweg betitel als het 'Sebastiaan-project'.

Eerder ontving u langs deze zelfde weg gegevens over aard en omvang van de publikatie zoals die door redactie in eerste samenspraak met de projectleiding en uitgever werden opgesteld.

Daar heeft u kunnen lezen dat de redactie de taken enigszins heeft verdeeld en dat er groepjes gevormd zijn. Aan mij nu de taak het aan mij toebedeelde groepje te voeren naar een passend eindproduct.

Afgezien van eventueel nog binnen te komen of meer concrete richtlijnen van de kant van de projectleiding en uitgever, zou ik u de volgende procedure aan de vooravond van de vakantieperiode willen voorstellen:

1/ de auteurs beginnen te schrijven op basis van de nu voorliggende stukken (zie met name brief met bijlagen d.d. 29.04.1992). Afspraken zijn gemaakt over omvang, opzet e.d. In direct overleg met betrokkenen zal ik, indien nodig,

nog opmerkingen doorspelen over de opzet van de verwachte bijdrage. (zie, indien van toepassing, de bijlage bij dit schrijven)

2/ de eerste schrijffase mondt **eind oktober van dit jaar** uit in een eerste versie van het artikel **die aan mij wordt toegezonden**. De redactie beziet dat kritisch, vooral ook in samenhang met de andere bijdragen, en speelt opmerkingen en voorstellen tot wijziging/aanvulling e.d. inclusief redactionele zaken door naar de betreffende auteurs.

3/ een meer definitieve versie van de artikelen kan dan **eind dit jaar, begin volgend jaar** ter tafel liggen. Op basis daarvan kan het gehele boek inclusief afbeeldingen worden 'gecomponeerd', hetgeen zeker weer gevolgen zal hebben voor de artikelen.

4/ vooralsnog lijkt het mij nog niet zinvol nu al een gezamenlijke bijeenkomst voor andere afstemming en overleg te plannen.

De indeling in groepjes bezit, ik benadruk het nog maar eens, naast een zekere inhoudelijke kant vooral een pragmatisch/organisatorische zijde in de zin vooral dat aldus een efficiënte begeleiding en werkverdeling van de redactiewerkzaamheden wordt nagestreefd.

Met een zekere klem wijs ik u tenslotte op de door de redactie **vastgestelde omvang van de diverse bijdragen!**

Altijd bereid tot nadere toelichting en informatie,
en u veel succes toewensend met uw schrijfwerkzaamheden,
met vriendelijke groet,

Paul Post

Redactie Sint Sebastiaan-project

aan: De heer W.A. van Ham

Geachte heer Van Ham,

In aanvulling op de algemene brief voor de auteurs die u hierbij aantreft, zou ik graag nog kort enige zaken aansnijden die direct betrekking hebben op uw bijdrage:

- ondanks uw bedenkingen erover, ga ik er vooralsnog van uit dat u in 'mijn groepje' blijft; ik wees er in de algemene brief al op dat het immers vooral ook om een werkverdeling van de redactie gaat. Lijnen van inhoudelijke aard kunnen gelet op de gehele samenhang van het boek en het project uiteraard niet worden gescheiden en/of opgedeeld. De redactie zal ook steeds die algemene inhoudelijke lijnen in het vizier dienen te houden;

- uw bijdrage ziet de redactie vooral functioneren in het kader van de andere met vijf pagina's bedeelde artikelen (vgl. vooral nos. 9 t/m 14). Het betreft hier immers een mooi cluster van meer toegesneden en met elkaar samenhangende aspecten van de figuur van Sebastiaan die weer 'op hun plaats vallen' door de andere artikelen in de bundel. Ik zou daarom willen vasthouden aan de gestelde omvang en voorgestelde plaatsing/volgorde in het boek;

- voor de opzet van uw artikel zou ik uitgaande van uw opzet d.d. 15 mei 1992 u inhoudelijk ook nog het volgende 'mee willen geven' voor het schrijven van een eerste versie: het zou mede gelet op het eerder genoemde kader denk ik goed, en gelet ook op de omvang noodzakelijk, zijn alle aandacht te richten op *het blazoen van Sebastiaan* (sub 3, in uw opzet) en slechts zeer in afgeleide zin in te gaan op allerlei context-aspecten zoals het ontstaan en ontwikkeling van wapens en de cultuurhistorische achtergronden. Anders gezegd: 3 zal de dragende lijn van uw betoog moeten zijn waarin af en toe elementen uit 1 en 2 verwerkt worden. Uiteindelijk moet de lezer kort en krachtig worden geconfronteerd met een lezenswaardig verhaal over het Sebastiaanblazoen en niet met een vertoog over wapens en blazoenen in meer algemene zin, hoe nuttig en wenselijk zo'n bijdrage ook moge zijn. Bovendien kunt u ook rekening houden met de aandacht voor de schuttersgilden die in verschillende andere bijdragen naar voren komt.

In de hoop dat u in staat bent uw blazoenbijdrage aldus toe te snijden en in te voegen in het kader van ons boek, wens ik u veel succes met schrijven toe!

Met vriendelijke groet,

Paul Post

Het Markiezenhof Bergen op Zoom

steenbergestraat 8
telefoon 01640-42930
telefax 01640-57765
postbus 35
4600 AA bergen op zoom

bergen op zoom, 8 juli 1992

Aan de Weledele Heer
W. van Ham, archivaris,
Gemeentelijke Archiefdienst,
Blokstallen 2,
alhier.

onderwerp:

ref. 92/JJ

uw brief van:

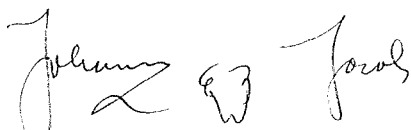
Geachte Heer Van Ham,

Bijgaand een schrijven van "Uw" redacteur, Paul Post.

Gedurende enige tijd ben ik volop bezig alle gegevens die mij het afgelopen jaar via allerlei kanalen zijn aangereikt, te verwerken. Ik heb inmiddels ook Uw suggesties voor objecten betreffende Sebastiaan op onze inventariskaarten overgebracht. Ik dank U heel hartelijk voor de goede voorstellen! Een vraag nog: heeft U wat meer gegevens over het schepenzegel uit Lobberich (1613-1778). Ik kan deze dan aanvullen op de kaart.

Momenteel ben ik met Hans van Dijk en Marc Mees een dag in de week elders om research te verrichten. Wij hebben inmiddels het ACL in Brussel doorgespit en morgen komt het onderzoek in de Atlas van Stolk gereed. Het aantal Sebastiania in het Nederlandstalige gebied is overweldigend. Dit is echter gunstig: we kunnen alle kanten op. Eind dit jaar wordt de definitieve selectie van het te exposeren materiaal gemaakt.

Met vriendelijke groeten,

Drs. Johanna Jacobs, conservator.

De heer P. Post
p/a P.J. Meertensinstituut
Keizersgracht 569 - 571
1071 DR Amsterdam

30 juni 1992
boek Sint Sebastiaan

9 juli 1992

Geachte heer Post,

Naar aanleiding van uw brieven van 30 juni 1992 het navolgende :
a. uw schrijven van Drs. H. Hafkamp e.a. :

1/ Afgesproken was, dat de auteurs, alvorens te gaan schrijven, overleg c.q. uitwisseling van gegevens zouden hebben in groepen, die enige samenhang vertoonden met de gekozen onderwerpen. Deze opzet wordt nu verlaten : men moet tot eind oktober maar zelf zien, hoe men aan gegevens komt.

2/ Alleen de redactie krijgt inzicht in de samenhang met de andere bijdragen, auteurs moeten volledig "blind varen".

3/ Afgesproken was eind dit jaar, begin volgend jaar de eerste opzet in te zenden. Dat wordt nu min of meer de datum van inzending van de definitieve versie. Dit is eveneens een afwijking van hetgeen is afgesproken.

4/ Het is mij niet duidelijk, waarom u onderlinge afstemming en overleg tussen de auteurs vooralsnog niet zinvol vindt.

b) uw aan mij persoonlijk gericht schrijven :

- U gaat er vooralsnog van uit, dat ik in "uw groepje" blijf. De daarvoor aangehaalde motieven acht ik weinig steekhoudend en bezijden de afspraken. Aangezien er toch geen overleg tussen de auteurs komt, zal ik op dit punt niet verder ingaan.

- Deze groep vormt helemaal geen "mooi cluster" : enige samenhang is totaal afwezig. Uw beweringen dienaangaande zijn niet onderbouwd.

- Auteurs die over wapens schrijven krijgen meermalen het verwijt te horen, een breder publiek zonder voorafgaande uitleg met "het wapen" als zodanig te confronteren. U dwingt mij door deze beperking van de bijdrage tot iets dergelijks. Aandacht voor de schuttersgilden heb ik in dit kader steeds gehad en dat zal zeker niet ontbreken, maar het wapen hoort in eerste instantie bij de persoon, aan wie het wordt toegekend en slechts in overdrachtelijke zin bij het gilde. Daarom is mijn bijdrage in uw "mooie cluster" dan ook niet op de juiste plaats.

Uiteraard ben ik bereid, mijn bijdrage toe te snijden op een beschouwing over de vorm van het wapen, waarbij de cultuurhistorische samenhang op de achtergrond blijft. De redactie acht ik dan ook verantwoordelijk voor de uiteindelijke plaats in het geheel. Zoals ik de directie van het Markiezenhof reeds mededeelde, zal dit noodgedwongen een slap aftreksel worden van hetgeen mij voor ogen stond.

Vooralsnog zie ik geen reden, mij uit het project terug te trekken, hoewel dit mij reeds enige malen dringend is aangeraden. Wel meen wel te mogen opmerken, dat ik uw benadering eenzijdig en zonder meer demotiverend acht.

Met de meeste hoogachting,

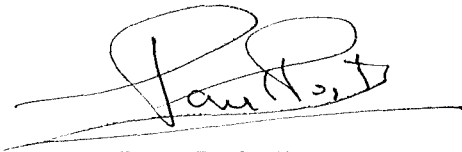
(Willem van Ham).

gerichte begeleiding van de auteurs en speelde aan ieder individueel enige adviezen door voor het artikel. De algemene raamvoorwaarden inclusief het inderdaad enigszins aangepaste tijdpad is een zaak niet van mij maar van de redactie en uitgever. Omdat ik aan zie komen dat het zoals bij elk bundelproject toch weer krap zal worden en woekeren met tijd, hebben we het tijdschema iets strakker gemaakt. Hopelijk lukt het uw eigen planning hierin te voegen.

Wat uw eigen bijdrage betreft zou ik willen blijven bij de eerder aangereikte toesnijding, hoewel ik me zeer wel realiseer dat een dergelijke toespitsing met zich meebrengt dat allerlei interessante zaken niet of nauwelijks aan bod kunnen komen.

Wat de uitwisseling van relevante gegevens betreft: dat gebeurt zo is afgesproken zo veel mogelijk op centraal redactienivo; mevrouw Jacobs coördineert een en ander en u hoorde daar inmiddels van. Mocht u op dit gebied (literatuur e.d.) concrete vragen en/of wensen hebben dan u daar altijd terecht.

Met vriendelijke groet,

A handwritten signature in black ink, appearing to read 'Post', written over a horizontal line.

Dr. P.G.J. Post

Dr. R. Post
p/a P.J. Meertensinstituut
Keizersgracht 569 - 571
1071 DR Amsterdam

St.Sebastiaan

41930 tst. 18 1
27 oktober 1992

Geachte heer,

Hierbij doe ik u de tekst toekomen van mijn bijdrage t.b.v. het boek over Sint-Sebastiaan.

De afbeeldingen zend ik in fotokopie, met de opmerking dat van de meeste een zwart-wit foto of kleurendia (-foto) in mijn bezit is. Toezending vindt eerst plaats, als de opname in het boek vaststaat. Ook kan ik niet verwijzen naar afbeeldingen in de catalogus. Ik veronderstel, dat die nog niet bestaat.

Ondanks alle beperkingen hoop ik, dat toch nog een leesbaar geheel is ontstaan. Tot aanvullingen ben ik uiteraard gaarne bereid : die kosten echter weer extra bladzijden !

Met de meeste hoogachting,

(W.A. van Ham, gemeentearchivaris).

Het Markiezenhof Bergen op Zoom

steenbergesstraat 8
telefoon 01640-42930
telefax 01640-57765
postbus 35
4600 AA bergen op zoom

bergen op zoom,

1 maart 1993

Aan de auteurs en de
redactieleden van het
"Sint-Sebastiaan-project"

onderwerp:

Sint-Sebastiaan-project

ref.

93/JJ

uw brief van:

Beste Vrienden,

Hierbij wil ik jullie uitnodigen voor een vergadering in het Markiezenhof op vrijdag 26 maart 1993 om 13.00 uur. Na een lunch zal verslag gedaan worden van de stand van zaken met betrekking tot de voortgang van het project.

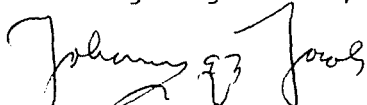
Daarna zal uitvoerig gesproken worden over de publicatie. Met name het tijdspad van de publicatie dat in overleg met uitgeverij Waanders is vastgesteld, komt aan bod.

Wat ik aan jullie zou willen vragen is het volgende. In de publicatie worden 155 zwart-wit en 45 kleuren afbeeldingen opgenomen. Zoals bekend zal het beeldmateriaal zoveel mogelijk worden ontleend aan de voorwerpen die op de tentoonstelling te zien zijn, zodat de publicatie de meerwaarde van catalogus heeft. Bepaalde illustraties echter kunnen voor een artikel gewenst of onontbeerlijk zijn. Wil je zorgvuldig nagaan of er in jouw artikel een bepaalde afbeelding moet komen waarvan vaststaat dat deze niet op de tentoonstelling aanwezig is (denk aan een fresco, aan een afbeelding van Sebastiaan buiten het Nederlandstalige gebied, etcetera). Zou je jouw wens(en) op papier kunnen zetten met zo uitgebreid mogelijk de gegevens van vindplaats en dergelijke?

Ik zou erop aan willen dringen dat iedereen tracht aanwezig te zijn omdat dit een van de laatste keren is dat we bij elkaar komen. Ben je echter verhinderd, laat dit dan even weten aan mij of aan Ester Mönnink (tel.: 01640-42930).

Tot ziens op de vergadering.

Hartelijke groeten,

Drs. Johanna Jacobs, projectleider.

Het Markiezenhof Bergen op Zoom

steenbergestraat 8
telefoon 01640-42930
telefax 01640-57765
postbus 35
4600 AA bergen op zoom

bergen op zoom,

1 maart 1993

Aan de deelnemers van het
overleg inzake de realisering
van de tentoonstelling en
de publicatie over Sint
Sebastiaan

onderwerp:

Sint-Sebastiaan-project

ref.

93/JJ

uw brief van:

Geachte deelnemers,

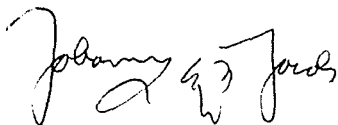
Bijgaand nodig ik U uit voor een vergadering inzake het Sint-Sebastiaan-project op dinsdag 23 maart 1993 om 15.00 in de Domeinkamer van het Markiezenhof te Bergen op Zoom.

AGENDA

1. Opening
2. Voortgang van het hele project: a. de tentoonstelling, b. de publicatie
3. De financiering van het project
4. De festiviteiten tijdens de opening
5. Wat verder ter tafel komt
6. Rondvraag.

Indien U verhinderd bent de vergadering bij te wonen, gelieve dit door te geven aan ondergetekende of Ester Mönnink.

Met vriendelijke groeten en tot ziens op 23 maart aanstaande,

Drs. Johanna Jacobs, projectleider.

Mevr. drs. J. J. Jacobs

1 maart 1993
Sebastiaans-tentoonstelling

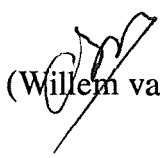
93/JJ
41930 tst. 18 div.
12 maart 1993

Geachte mevr. Jacobs,

Hierbij een lijst van het voor mijn publikatie onmisbare illustratiemateriaal, alsmede fotokopieën, opdat u een idee zou krijgen van hetgeen bedoeld wordt. Sommige plaatjes kunnen groter, andere kleiner gereproduceerd worden. Indien nodig, tot nader overleg bereid.

Op dinsdag 23 maart ben ik helaas wegens "uitstедigheid" verhinderd (archivarissen-bijeenkomst). Op 26 maart hoop ik aanwezig te kunnen zijn.

Met vriendelijke groeten,

(Willem van Ham).

Het Markiezenhof Bergen op Zoom

steenbergesstraat 8
telefoon 01640-42930
telefax 01640-57765
postbus 35
4600 AA bergen op zoom

bergen op zoom,

29 maart 1993

Aan de deelnemende auteurs
en redacteuren van het
Sint-Sebastianus-project

onderwerp:

Sint-Sebastianus-project

ref.

93/JJ

uw brief van:

Beste Vrienden,

Naar aanleiding van de vergadering van vrijdag 26 maart j.l. met de deelnemende auteurs en redacteuren aan het Sint-Sebastianus-project, het volgende.

De auteurs die met of zonder kennisgeving afwezig waren, treffen bijgaand een tijdspad aan opgesteld in overleg met Uitgeverij Waanders. Bovendien zijn ingesloten de Richtlijnen voor auteurs inzake citaten, noten en literatuurverwijzingen. Zoals uit het tijdspad blijkt, dient uitsluitend platte tekst op de floppy disk te staan terwijl typografische gegevens op de uitdraai van de tekst dienen te worden aangegeven. De literatuurverwijzingen, noten en citaten dienen zoals eerder afgesproken, tot een minimum beperkt te blijven. Indien er echter literatuurverwijzingen etc. zijn dan moeten die zo nauwkeurig mogelijk volgens de richtlijnen, door de auteurs worden ingevoerd zonder de typografische verfijningen (zoals bijvoorbeeld cursief etc). Deze verfijningen dienen wederom op de uitdraai aangegeven te worden. Het nauwkeurig zelf invoeren door de auteurs bespaart de redacteuren en de uiteindelijke controleur van deze gegevens veel werk.

De data van het tijdspad dienen zorgvuldig door de auteurs in de gaten gehouden te worden. Wanneer men door vakantie of andere omstandigheden niet in staat is zelf de drukproeven te corrigeren dan is het raadzaam hiervoor zelf een vervanger te zoeken of dit bijtijds door te geven aan ondergetekende of de redacteur.

Aanstaande vrijdag moeten de afbeeldingen die de auteurs voor hun artikel wenselijk of onontbeerlijk achten, doorgegeven zijn aan ondergetekenden. Daarna kan een verzoek om een af-

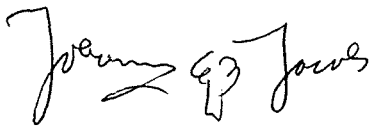
beelding te plaatsen niet meer gehonoreerd worden.

Voorts zou ik erop willen aandringen dat men correct met elkaar omgaat: dus afspraken nakomt, zich afmeldt wanneer men verhinderd is, correspondentie en telefoontjes beantwoordt. Dit voorkomt niet alleen veel werk maar ook onnodige irritatie.

Mochten er zich problemen van wat voor aard ook, voordoen, dan dient men zich tot ondergetekenden of de redacteur te wenden zodat er maatregelen genomen kunnen worden.

Veel succes bij de komende - veelal afrondende - werkzaamheden toegewenst.

Hartelijke groeten,

A handwritten signature in cursive script, appearing to read 'Johanna Jacobs' and 'Ester Mönnink'.

Drs. Johanna Jacobs, projectleider en
Drs. Ester Mönnink, assistent-conservator.

Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen

P. J. Meertens-Instituut

Dialectologie, Volkskunde en Naamkunde

Keizersgracht 569-571
1017 DR Amsterdam
Postbus 19888
1000 GW Amsterdam
Telefoon (020) 6 23 46 98
Telefax (020) 6 24 06 39

Gemeentelijke Archiefdienst
T.a.v. dhr. W.A. van Ham
Postbus 35
4600 AA BERGEN OP ZOOM

Amsterdam, 24 mei 1993

Zeer geachte heer Van Ham,

Zoals afgesproken zou ik in een later stadium nog redactioneel op uw artikel over het blaoen van Sint Sebastiaan terugkomen. Die tijd is nu gekomen.

Allereerst wijs ik u op de wijze van citeren waarover wij reeds eerder correspondeerden. Inmiddels heeft u als het goed is van mevrouw Jacobs de voorschriften hieromtrent ontvangen, zodat ik er vanuit ga dat aanpassingen in deze duidelijk zijn.

Ik doe u hierbij het artikel met wat krabbels toekomen en zou graag uw aandacht willen vragen voor de navolgende punten:

- pag. 1: Sint Sebastiaan zonder streepje.
reg. 2: Achter wapenschild is toch geen noot bedoeld?
De hele eerste alinea zou van mij iets meer uitgewerkt mogen worden, in de zin van meer lopende zinnen, mooiere overgangen, een probleemstelling.
- pag. 2: de Sint Baafs te Gent: Is dit de officiële benaming, ook in kunsthistorische kringen?
- pag. 4: circa 1910: hoezo circa?
De transformatie enz.. Dit is een vreemde zin, vooral ook door die twee keer dubbele punt. Zijn hier bedoeld haakjes of gedachtestreepjes?
- pag. 6: Bij het besluit spreekt u van baanbrekend historisch besef. Ik vind dat wat veel van het goede. Ik zou baanbrekend weglaten of nuanceren.

Andere kleinere redactionele zaken zullen wij er zelf zoveel mogelijk uithalen.

In de hoop dat u deze opmerkingen nog kunt verwerken, zou ik u willen vragen de bijgestelde versie zowel aan mij als aan de projectleider, mevrouw Jacobs, te doen toekomen.

Zeer veel dank voor uw medewerking.

Met vriendelijke groet,

dr. P.G.J. Post

c.c. mw. drs. J. Jacobs, projectleider

bijl. het artikel "Het blazoen van Sint Sebastiaan"

drs. J. Jacobs

St.Sebastiaan

41930 tst.18 1
26 mei 1993

Beste Johanna,

Mede naar aanleiding van de correcties van P. Post en op zijn advies leg ik je de volgende kwestie voor.

Dr. Post wenst de naam van onze geliefde heilige te schrijven zonder een streepje tussen 'Sint' en 'Sebastiaan'. Op zich vind ik dat niet zo belangrijk : in mijn tekst, waarvan je hierbij zowel een afdruk als een diskette aantreft, heb ik het streepje dan ook weggelaten.

Toch dient de algemene redactie zich nog eens over het vraagstuk(je) te buigen. De Herziene Woordenlijst van de Nederlandse taal ('s-Gravenhage 1990) 34 (par. 2.4 'Het gebruik van het koppelteken') schrijft onder 2 uitdrukkelijk het gebruik van dit teken voor bij samenstellingen met *Sint* als eerste lid. Ook het woordenboek van Van Dale geeft samenstellingen van dien aard steeds met het streepje. Gezien de vrij recente commotie rond het gebruik van het koppelteken in straatnamen in onze gemeente zou het zaak zijn, hierop toch eens te letten.

Mijns inziens dient één uniforme schrijfwijze in het gehele Sebastiaans-boek te gaan gelden, zodat de beslissing hierover bij de algemene redactie ligt.

De overige opmerkingen van P. Post zijn in de nieuwe versie verwerkt. Ik stuur hem ook een kopie van dit briefje.

Met vriendelijke groeten,

(Willem van Ham).

Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen

P. J. Meertens-Instituut

Dialectologie, Volkskunde en Naamkunde

Keizersgracht 569-571
1017 DR Amsterdam
Postbus 19888
1000 GW Amsterdam
Telefoon (020) 6 23 46 98
Telefax (020) 6 24 06 39

Dhr. W. van Ham

Gemeentelijke archiefdienst Bergen op
Zoom
Blokstallen 2
4611 WB Bergen opZoom.-

3.11.92

Geachte heer Van Ham,

In goede orde ontving ik uw bijdrage aan de Sebastiaan-bundel.
Hartelijk dank er voor.

In eerste instantie zal ik het meenemen in mijn reisbagage voor
een studieverblijf in Schotland deze maand. Daarna zal ik in samen-
spraak met de overige redactieleden reageren.

Met vriendelijke groet,

Dr. P.G.J. Post.-

Het Markiezenhof Bergen op Zoom

steenbergesstraat 8
telefoon 01640-42930
telefax 01640-57765
postbus 35
4600 AA bergen op zoom

bergen op zoom,

26 juli 1993

Aan de redacteuren en
auteurs participerend in
de bundel "Sebastiaan,
martelaar of mythe"

onderwerp: Sint-Sebastianus-project

ref. 93/JJ

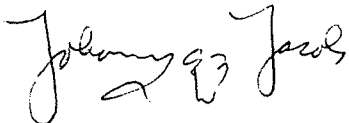
uw brief van:

Beste redacteuren en auteurs,

Bijgaand treffen jullie de eerste drukproef aan van Uitgeverij Waanders. Willen jullie deze zeer zorgvuldig nakiiken en de correcties duidelijk op de proef aangeven. Gaarne ontvang ik alles vóór 5 augustus aanstaande terug. In verband met de omvangrijkheid van de organisatie zie ik af van achterna bellen of schrijven. Dat betekent dat als een artikel niet op deze datum bij mij binnen is, uitsluitend de correcties op de drukproef gelden zoals deze is nagekeken door twee redacteurs.

Ik wens jullie veel succes toe bij het nakiiken.

Hartelijke groeten,

Drs. Johanna Jacobs, projectleider.

W. van Ham
gemeentelijke archiefdienst
postbus 35
4600 AA Bergen op Zoom

4 augustus 1993

Beste Johanna,

Met genoegen heb ik de drukproeven doorgenomen. Ik heb maar twee foutjes ontdekt (in geel gemarkeerd), namelijk op bl. 1 (haakje openen) en bl. 8 noot 35 : titel 'De oude Schuttersgilden' cursief. *worden giet.*

Erger zijn de eigen vergissingen en typfouten die nu zo manifest worden. Maar wie heeft daar geen last van ? Ik markeer die met oranje en onderbouw ze als volgt :

bl. 1 r. 13 en 10 van onderop : beide zinnen eindigen het werkwoord 'vertonen' : zowel in de vorm van 'vertoont' als 'vertonen'. Maar toch een doublure. Voorstel : het laatste 'vertonen' vervangen door 'hebben'.

bl. 2 r. 22 van bovenaf : Deze zin is onvolledig en daardoor onduidelijk. Voorstel : het aanbrenge van de bepaling : 'van een individuele banier van Sint Sebastiaan.'

bl. 2 r. 14 van onderop : de plaatsbepaling aan te vullen met : 'een schild tegen'.

bl. 3 r. 3 na het tussenkopje **Herkomst** : 'aan het' is overbodig (restant van een vroegere zinsconstructie) en kan worden geschrapt.

bl. 4 r. 9 van onderop : de zin aanvullen met 'aan' (de heiligen worden niet geroepen, maar aangeropen).

bl. 4 r. 2/3 van onderop : twee zinnen van maken door het plaatsen van een punt na 'zin'. Het woord 'maar' kan vervallen. 'toch' krijgt dan een hoofdletter. De cursivering vanaf in tot en met kentekens dient te vervallen.

bl. 5 r. 2/4 na tussenkopje **Voortbestaan** inkorten, want de zin is te lang. 'nadat de ridderschap als maatschappelijke kracht had ingeboet en vooral' kan vervallen.

bl. 6 r. 6 na tussenkopje **Besluit** is onvolledig. Het woordje 'van' meot tussen 'identificeren' en 'voorstellingen' worden ingelast.

bl.6 noot 2 : 'Voor-und Frühgeschichte' lees : 'Vor- und Frühgeschichte'.

bl.7 noot 19. De heer Van Autenboer heeft mij medegedeeld, dat zijn vriendelijke mededeling niet zo bedoeld was. Mede op zijn verzoek te schrappen.

Ik hoop dat deze toch vrij geringe wijzigingen zonder bezwaar van 's Rijks kas aangebracht kunnen worden.

Met vriendelijke groeten,

(Willem van Ham).

Het blazoen van Sint - Sebastiaan

door Willem van Ham

Sint - Sebastiaan voert op sommige afbeeldingen als teken van zijn ridderschap een wapenschild. Dit schild is rood, waarop één groot kruis van goud, in de hoeken vergezeld van vier kleinere.

Het onderzoek naar Sebastiaans wapenschild, poëtisch ook wel blazoen genoemd, dient zich niet alleen te richten op vorm en kleur, maar ook op een ontwikkeling in de loop van de tijd. De mogelijke oplossing van de vraag naar de herkomst van het kenteken blijkt nauw samen te hangen met zijn betekenis. De cultuurhistorische aspecten kunnen hier echter niet diepgaand behandeld te worden. Bovendien moest de geografische ruimte voor het onderzoek vrijwel beperkt blijven tot het Nederlandse taalgebied. Toch ligt de mogelijke herkomst van het wapen vrij ver daarbuiten.

vorm en kleuren

Bij nader onderzoek blijken van het wapenschild een aantal varianten te bestaan :

nr. 1. het grote kruis raakt de randen van het schild; de kleine kruisen bevinden zich in de door de armen van het kruis afgesneden segmenten, in de wapenkunde *kwartieren* genoemd; ¹

nr. 2. het grote kruis raakt de randen van het schild niet, maar "zweeft" in het schildveld; in de wapenkunde heet een dergelijk kruis een *verkort* kruis, in de iconografie een *Grieks* kruis, als de vier armen even lang zijn of *Latijns* kruis, als het benedendeel van de verticale balk langer is dan het bovendeeel en dan de beide dwarsarmen. ²

nr. 3. het grote kruis heeft aan de uiteinden van de vier armen dwarsbalkjes. Dit noemt men *krukken*, vandaar de heraldische naam *krukkenkruis*. ³

nr. 4. het grote kruis heeft breed uitlopende armen, zoals bij klassieke drukletters. Men noemt dit een (*verkort*) *breedarmig* kruis. ⁴

nr. 5 de dwarsbalkjes aan het grote kruis zijn enigszins naar het midden opgeschoven. Dit noemt men een *herkruist kruis*. Hierbij zijn de kleine kruisjes als het ware in het grote versmolten en deze worden dan meestal weggelaten.

Bij alle genoemde typen kunnen de kleine kruisjes dezelfde vorm aannemen als het grote of daarvan afwijken. De kleur van het schild is vrijwel steeds rood (in de heraldiek *keel* genoemd); de kruisen zijn in het metaal goud uitgevoerd. Afwijkingen in kleur komen wel voor, maar zijn toch vrij uitzonderlijk.

Ontwikkeling in de tijd

Een van de oudste afbeeldingen van Sint-Sebastiaan als ridder met een wapenschild komt voor op een van de glasvensters (derde kwart dertiende eeuw) in het middenschip

¹ C. Pama, *Rietstaps Handboek der Heraldiek* (Leiden, 1987) 98 - 100, afb. 46 nr. 1.

² Pama, *Rietstaps Handboek*, 98 - 100, afb. 46, nr. 7; J.J.M. Timmers, *Christelijke symboliek en iconografie* (Weesp, 1985) 104.

³ Pama, *Rietstaps Handboek*, 98 - 100, afb. 46 nr. 11; Timmers, *Christelijke symboliek*, 104, afb. 15 noemt dit een Bourgondisch kruis. Dit is onjuist, want het Bourgondische kruis is een schuinkruis (Sint-Andreaskruis) gevormd door afgeknotte takken.

⁴ C. Pama, *Rietstaps Handboek* 98 - 100, afb. 46 nr. 10. Bij het door hem afgebeelde kruis raken de armen de randen van het schild.

van de Dom te Straatsburg. (afb. 1) Het wapen kan worden omschreven als : in goud (geel) een kruis van azuur (blauw). Het venster maakt deel uit van een serie van acht, die allen betrekking hebben op vroeg-christelijke martelaren, die als patronen en vertegenwoordigers van de ridderstand beschouwd werden.⁵ Het is duidelijk, dat het wapen van Sebastiaan op dit glas nog weinig individueels vertoont.⁶

Pas op afbeeldingen uit de eerste helft van de vijftiende eeuw komen een wapen en banier van Sint-Sebastiaan voor, die eigen, blijvende vormen en kleuren vertonen. De oudste afbeelding in kleuren prijkt op het beroemde retabel van het Lam-Gods in de Sint-Baafs te Gent. Op de linkervleugel, *de Christenstrijders*, voeren drie ridderlijke jonge mannen de vaandels (banieren) van respectievelijk Sint-Michiël, Sint-Joris en Sint-Sebastiaan. Laatstgenoemde banier is rood, waarin een gouden kruis; in de kantons breedarmige kleine kruisjes.⁷

Uit dezelfde periode is een zegel van de Sebastiaanskerk te Geisseren (West- Duitsland) bewaard. Hierin houdt de in wapenrusting gestoken heilige een schild, waarin vijf verkorte kruisjes.⁸ Op een miniatuur in het Getijdeboek van de Meester van de Wodhull-Harberton - getijden (ca. 1490-1495) steekt de banier van Sebastiaan naast die van Sint-Quirinus boven een menigte uit. De heiligen zelf gaan in de massa schuil; kennelijk vond men de banieren al voldoende om hun aanwezigheid aan te duiden.⁹

Op het paneel in het museum voor Schone Kunsten te Antwerpen : "Schuttersfeest in een gildetuin" (1496), dat aan de meester van Frankfurt wordt toegeschreven, is het Sebastiaanskruis meermalen afgebeeld. Het is zowel geplaatst op wimpels, die uit de vensters van het (gilde)huis zijn uitgestoken, op het voetstuk van een aan dat gebouw bevestigd Sebastiaansbeeld (afb. 2) als op een kan, vastgehouden door een persoon op de voorgrond, die kennelijk in dienst van het gilde was.¹⁰ Een vrij late variant, waarbij de kruisjes een van het grote afwijkende vorm hebben, komt voor op een glas-inloodvenster in de Dom te Keulen, dat uit de zestiende eeuw dateert.¹¹

Type nr.2 komt voor het eerst voor rond 1500, onder meer op een altaar door de meester van de H. Maagschap (Keulen) en op een ontwerp-tekening voor een Sebastia-

⁵ Chr. Wild - Block, Fr. Zschokke, *Corpus Vitrearum, France, Les vitreaux de la cathédral Notre-Dame de Strasbourg* (Parijs, 1986) 404-411, fig. 364.

⁶ Zijn wapen (vlag) ging onder andere over op de Italiaanse stad Genua (eerste kwart dertiende eeuw) en het koninkrijk Engeland (laatste kwart dertiende eeuw). H. Horstmann, *Voor - und Frühgeschichte des europäischen Flaggenwesens (...)*, (Bremen, 1971) 118 - 119, 155- 157.

⁷ S. Braunfels - Esche, *Sankt Georg, Legende, Verehrung, Symbol* (München, 1976) 172, afb. 168.

⁸ S. Frankwitz en G.Venner, *De zegels der steden en dorpen van het Overkwartier van Gelder*, (Venlo, z.j.) 266 nr. 182.

⁹ *Middeleeuwse Miniaturen uit de Noordelijke Nederlanden/The golden Age of Dutch Manuscript Painting*, (cat. Utrecht/Stuttgart, 1989) 270 - 271, pl. 92.

¹⁰ Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen, *Beschrijvende catalogus. Oude Meesters* (Antwerpen, 1959) 153-154 ; P. Vandebroeck, "Bij het "Schuttersfeest (1493) en het "Dubbelportret" van de Meester van Frankfurt", *Jaarboek van het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten* (Antwerpen, 1983) 15-32. Ik dank Dr. P. Vandebroeck te Antwerpen voor zijn hulp bij het verwerven van afbeeldingen van dit schilderij.

¹¹ Afgebeeld in L. Lee e.a., *Gebrandschilderd glas, schilderen met licht* (Alphen aan den Rijn, 1987). De kruisjes behoren tot type nr. 5, de herkruiste kruisjes.

aans - altaar toegeschreven aan Pieter Coecke van der Aalst. ¹² (afb. 4)

De oudste afbeeldingen van type nr. 3 vinden wij onder meer op de zestiende-eeuwse gewelfschilderingen in de kerken van Naarden (Sint-Vitus); Amsterdam (Oude Kerk) en van Zaltbommel (Sint-Maartenskerk). ¹³ Aan de zuidzijde van het koor van de Gertrudiskerk te Bergen op Zoom trekken in de zogenaamde "Rode Kapel" op de rode achtergrondschildering van de zuilen afbeeldingen van een aantal wapenschilden de aandacht. Deze zijn vergezeld van telkens twee schuingekruiste pijlen. Het grote krukkenkruis raakt op deze afbeeldingen de randen van het schild. ¹⁴(afb. 5) De combinatie van het wapen met ernaast de gekruiste pijlen wijst op een duidelijke band met het schuttersgilde van Sint-Sebastiaan. ¹⁵

Type nr.4, het breedarmige kruis, favoriet in de barokvoorstellingen van de heilige, komt tot aan het einde van de achttiende eeuw voor bij het handbooggilde van 's-Hertogenbosch (afb. 6)¹⁶

Het herkruist kruis komt als vorm van Sebastiaans wapen zelden voor. Het werd gebruikt door het Sebastiaans gilde van Alkmaar. ¹⁷ (afb. 7)

herkomst

Velen zochten tot dusverre de herkomst van het vijfvoudige kruis in het wapen van Sint-Sebastiaan in een ander wapen: dat van het ~~aan het~~ koninkrijk Jeruzalem. Dit vertoont in zilver een groot gouden krukkenkruis, in de hoeken vergezeld van vier kleinere kruisjes (soms met, soms zonder krukken). De oorsprong van dat wapen is tamelijk duister. Het werd door verschillende Europese vorstenhuizen gevoerd, om hun pretenties op de titel "koning van Jeruzalem" gestalte te geven, lang nadat het Christelijk gebied in Palestina zijn zelfstandigheid had verloren (1187/1291) ¹⁸.

Hoe het ook zij : reeds in de zeventiende eeuw dacht men het wapen van Sebastiaan (dat men gelijkstelde met het blazoen van de handbooggilden) , af te kunnen leiden van het wapen van Jeruzalem. Voor die ontleening moest een verklaring worden gevonden : men forceerde de oplossing door een schenking van hogere hand en in een ver (dus oncontroleerbaar) verleden te suggereren, bijvoorbeeld door Godfried van Bouillon, de

¹² V. Cramer, *Der Ritterorde vom Hl. Grabe von den Kreuzzügen bis zur Gegenwart* (Keulen, 1952) afb. . Het schilderij bevindt zich in het Kaiser Friedrich-Museum te Berlijn. Timmers, *Iconografie*, 297, afb. 198.

¹³ H. Janse, *Stads- en dorpskerken in Noord-Holland* (Zaltbommel, 1969) afb. 29 ; W. Kloek, *Gewelfschilderingen in de Oudekerk te Amsterdam* (Amsterdam, 1975) afb. 19; D.J. Smeenk, *De Sint Maartenskerk van Zaltbommel* (Zaltbommel, 1986) 38.

¹⁴ W. van Ham, "Raadsels rondom een Rode Kapel", *De Waterschans* 2 (1989) 18 - 25.

¹⁵ P. Le Blanc, "De beschildering van het interieur", in : *Bergen op Zoom, gebouwd en beschouwd* (Alphen aan den Rijn, 1987) 174-177.

¹⁶ *Museumgids* 1926, 41 (vriendelijke mededeling drs. Ch. de Mooij te Rosmalen); Gemeentearchief 's-Hertogenbosch, collectie Pirenne, *Nieuwjaars Eerdicht opgedragen aan die den van Edelen Manhaften Hand - Boog* (Den Bosch, 1791).

¹⁷ Onder andere op een schilderij van P.A. Cluyt, 1580 en op een provooststaf uit 1618. M. Carosso - Kok en J. Levy - van Halm (red.) *Schutters in Holland; kracht en zenvan destad* (catalogus, Zwolle/Haarlem, 1988), 196 nr. 16; 305 nr. 120.

¹⁸ R. Dennys, "The arms of the Kingdom of Jerusalem" in : *Heraldry and the heralds* (Londen, 1982) 85 - 91; H. van Schalkwijk, *Kruisen, Een studie over het gebruik van kruistekens (...)* (Hilversum, 1989) 144 - 146.

aanvoerder van de Eerste Kruistocht (1096-1099) .¹⁹ Dr. Henri Godar (1947) heeft deze schenking op aandoenlijke wijze in beeld laten brengen.²⁰ Ook latere schrijvers voeren het wapen van Sebastiaan op die tijd terug zonder er rekening mee te houden, dat er toen nog geen heraldische wapens bestonden.²¹

Er was in de Middeleeuwen een ander wapen met een vijfvoudig kruis, dat een zekere populariteit genoot. Ik bedoel hier dat van de Jeruzalembroeders, verenigingen van personen, die een pelgrimage naar het H. Land hadden afgelegd. Na hun terugkeer namen zij in de samenleving een afzonderlijke plaats in, vaak blijkende uit het instandhouden van H. Grafkapellen in de parochiekerken. Ook traden zij op bij de kerkelijke liturgie tijdens de Lijdensweek. Vaak combineerden zij hun persoonlijk wapen met het pelgrimswapen, dat was ontleend aan de witte vlag, waarop een rood vijfvoudig kruis, waaronder zij naar Palestina waren gevaren. Onder deze vlag genoten pelgrimsschepen sinds de vroege zeventiende eeuw tot ca. 1910 een neutrale status en een zekere internationale bescherming en erkenning (afb. 8).²² Het daarvan afgeleide pelgrimswapen was een zilver schild met een rood Jeruzalemskruis.

Het lijkt een vernieuwende gedachte, de oorsprong van het wapen van Sint-Sebastiaan eveneens in deze vlag te zoeken. De genoemde vlag werd namelijk ook gevoerd door steden, die met de pelgrimstochten waren verbonden en daaronder waren er heel wat die tevens een band met de Sebastiaansverering hadden. Voorop stond daarbij Narbonne, de (legendarische ?) geboorteplaats van de heilige. De vlag vinden wij afgebeeld op de zogenaamde *portulanen*, kaarten, waarop de ligging van de zeehavens is afgebeeld en in andere vroege bronnen voor de kennis van middeleeuwse zeevlaggen²³ De transformatie van vlag naar wapen was vrij gemakkelijk, namelijk door een kleurverandering : van wit/rood naar rood/goud : hierdoor kwam er voldoende onderscheid, zowel met het wapen van Jeruzalem en met dat van de Jeruzalembroeders.

betekenis en voortbestaan

Een wapenschild is in origine een ridderlijk en zeker geen kerkelijk symbool. Het wapenschild komt vooral voor bij heiligen, die behoorden tot de ridderklasse, of tot de als militaire of strijdvaardige personen bekende heiligen²⁴. Wapens in heraldische zin,

¹⁹ *Den edelen ridder en H. Martelaer Sebastianus verheft (...)* (Antwerpen, 1719) 143 - 148. Blijkens vriendelijke mededeling van Dr. E. Van den Autenboer is de tekst van dit boekje ontleend aan een handschrift uit de 17e eeuw.

²⁰ H. Godar, *Histoire de la gilde des archers de Saint Sebastien de la ville de Bruges* (Bruggem 1947) 49, fig. 4.

²¹ J.A.J. Beex, "De wapens van Sint Joris en Sint Sebastiaan", *De Gildetrom* 16 (1969) 61-62; M. de Schrijver, "Schutterssymboliek", *De Gildebode* 2 (1988) 28 - 29, 50- 51.

²² G. Dumke, "Die Flagge des Heiligen Landes", *Jahrbuch für Internationales Recht* 8 (1959) 101 - 121.; Schalkwijk, *Kruisen*, 213.

²³ M. de La Roncière en M. Mollat du Jourdin, *Portulane. Seekarten vom 13. bis zum 17. Jahrhundert* (München, 1984) 200, afb. 7; 202, afb. 9; 204, nr.12; 213, nr. 25; G. Pash, "Les drapeaux des cartes-portulans", *Vexillologia*, II (1969) 8 - 32; 38 - 60; III (1970) 52 - 62.

²⁴ J. Braun, *Tracht und Attribute der Heiligen in der Deutschen Kunst* (Berlijn, 1943, herdruk 1988) 826 nr. 35.

dus erfelijke en/ of onveranderlijke kentekens, waarvan het schild het meest essentiële deel is, ontstonden pas in de loop van de twaalfde eeuw, terwijl bijvoorbeeld Sebastiaan in de derde eeuw moet hebben geleefd. Zijn wapen kan dus worden gekarakteriseerd als een *toegeschreven* wapen. Dit soort wapens behoort, volgens een treffende omschrijving door de Engelse schrijver Rodney Dennys, tot het rijk van de "Heraldic Imagination".²⁵ Het woord "verbeelding" mag in dit geval echter niet als inbeelding of valse voorstelling worden uitgelegd, maar als een uiting van de Middeleeuws beeldend vermogen. Door dit vermogen, de moderne mens vreemd, was men in staat om zaken en personen uit een verder verleden op te nemen in de eigen ("Christelijke") wereldorde.

In de verdediging tegen heidendom en ketterij spoorde de kerk haar wereldlijke beschermheren aan door heiligen als medestrijders van de "christelijke" legers aan te duiden.²⁶ In de tweede helft van de tiende eeuw bestond reeds een liturgisch formulier voor het zegenen van de vaandels, die in de strijd werden megedragen. Vervolgens worden de namen van heiligen aan deze vaandels verbonden. In het Byzantijnse Rijk was dit reeds eerder gebruikelijk en werden naast Christus en Maria de aartsengel Sint-Michiel, Sint-Joris en andere soldaten-heiligen op de vaandels afgebeeld.²⁷

Ook bij de opkomst van het ridderwezen bleef de kerk niet achter, maar probeerde de nieuwe klasse te heiligen door het zwaard te zegenen. Dit resulteerde in de opstelling van een compleet ritueel voor inwijding en zegen van de ridders. Daarbij riep de kerk heiligen als Mauritius, Sebastiaan en Joris²⁸. Zij werden vaak voorgesteld als ridderlijke jonge mannen, gekleed in wapenrusting, die hen typeerde als lid van de ridder- of soldatenstand. Zo iemand kan men herkennen aan schild, zwaard en vaandel. Door de opkomst van de heraldiek verschoof het identificatiemiddel van het vaandel naar het schild. Hierop werden kentekens en kleuren aangebracht : zo ontstonden de *wapens*.²⁹

De voorstelling van Sebastiaan als middeleeuwse ridder kwam in de kerk minder voor, nadat de ridderschap als maatschappelijke kracht aan invloed had ingeboet en vooral sinds de heiligenverering door Reformatie en Contraformatie andere vormen had gekregen. Men ging de heilige steeds meer als een Romeins officier ging afbeelden, wat op een doorbrekend historisch inzicht kan wijzen. Daarbij kwam het wapen, attribuut van de ridder, steeds meer in onbruik. De verering van Sebastiaan en Joris bleef echter voortbestaan, onder meer dank zij de schuttersgilden en schutterijen en hun traditionele emblemen.

Type nr. 1 kwam nog lang voor bij de "confrérie van de Edele Handboog" te Middelburg, die na de hervorming in die stad de tradities van het Sebastiaansgilde aldaar voortzette (afb. 9).³⁰ Nog sterker bleef het gebruik in Vlaanderen, waar deze vorm tot in onze eeuw gehandhaafd werd, zowel bij het rijke Sebastiaansgilde te Brugge als bij de gilden

²⁵ R. Dennys, *The heraldic imagination* (Londen, 1975); bij de "Heavenly Host", behandeld op 89 - 112 worden de specifieke heiligen (naast God, zijn Heilige Moeder en de engelen) niet genoemd.

²⁶ C. Erdmann, *Die Entstehung des Kreuzzuggedankens* (Stuttgart, 1935, herdruk Darmstadt 1980), 23.

²⁷ Erdmann, *Kreuzzuggedankens* 40, 46.

²⁸ Erdmann, *Kreuzzuggedankens*, 74-77.

²⁹ C. Weigert, "Soldaten, Heilige - " in : W. Braunfels (red.), *Lexikon der Christlichen Ikonografie* 3, Bd. 8 (Freiburg i.B. 1976, herdr. 1976) 381 - 382.

³⁰ J.A. Jolles, *De Schuttersgilden en Schutterijen van Zeeland. Overzicht van hetgeen nog bestaat* (Middelburg, 1934) 84 - 97, afb. t.o. 96, beschr. 93/94.

in plattelandstadjes zoals Oudenaarde (afb. 10) en in de omringende dorpen.³¹

De Haagse schutterij, die gevestigd was in de Sebastiaansdoelen aldaar, zette de tradities van het gelijknamige gilde voort en voerde het wapenschild volgens type nr. 2 onder meer op de rijk versierde zilveren tamboersplaat, die in 1686 werd vervaardigd. De in klassiek-Romeinse wapenrusting geklede figuur op die plaat wordt voor de strijdbare godin *Minerva* aangezien en misschien is dat wel juist. Maar het kenteken van Sebastiaan bleef !³² In 1986 nam het nieuw opgerichte gilde van Sint - Sebastiaan te Bergen op Zoom / Borgvliet het wapen in deze vorm aan.³³

Type nr.3 is in de zestiende en zeventiende eeuw ook aangenomen door gilden, die tevoren een ander kruistype gebruikten. Wij noemen hier Antwerpen, Brugge, 's-Gravenhage en Middelburg.³⁴ In de twintigste eeuw komt een kruis van dit type opnieuw voor op tal van schuttersvendels in Noord-Brabant. Het gilde te Werchter (Vlaams-Brabant) stelde in 1984 een orde van Sint Jan en Sint Sebastiaan in. Het bijbehorende onderscheidingsteken bestaat uit o.a. een vijfvoudig kruis van type nr.3. Ook uit andere gegevens blijkt, dat het kruis in deze vorm in het Nederlandstalige deel van België als "standaardtype" voor het wapen van Sint-Sebastiaan wordt beschouwd.³⁵ Elders vindt een aanpassing van dit kruis aan de als correct beschouwde vorm van het Jeruzalemskruis plaats : daarbij is het grote kruis met, de kleine kruisjes zonder krukken voorgesteld. Een voorbeeld is te vinden op schilderijen en andere voorwerpen in het gildehuis van het koninklijke gilde van Sint-Sebastiaan te Brugge, waar beide varianten voorkomen naast het sinds de zestiende eeuw (hoogstwaarschijnlijk eerder) gebruikte oudste type (nr. 1).³⁶

besluit

Schild en vaandel zijn bij Sint - Sebastiaan (en andere heiligen) niet willekeurig voorgesteld, maar steeds van vaste, blijvende kentekens voorzien, precies zoals dat bij de wapenschilden van de middeleeuwse ridders het geval was. Nadat men - door een baanbrekend historisch besef - de heilige steeds meer als een Romeins officier ging voorstellen, kwam het wapen in de kerk steeds meer in onbruik. De gilden, die Sebastiaan als hun patroonheilige beschouwden, bleven het wapen, nu als het hunne, op hun uitrusting afbeelden. Hoewel men steeds bedacht moet zijn voor afwijkingen, kan het wapen van Sint-Sebastiaan dienst doen bij het identificeren voorstellingen van de heilige of als afkomstig van aan hem toegewijd gilden. Heraldiek of wapenkunde vormt dus niet uitsluitend een hulpmiddel voor de genealogie, maar kan door de kunsthistorie eveneens met nut worden toegepast.

³¹ H. Pede, De ridderlijke en koninklijke Gilde Sint-Sebastiaan te Oudenaarde door de eeuwen heen (Oudenaarde z.j.).

³² Carosso - Kok en J. Levy - van Halm (red.) *Schutters in Holland*, 307, afb. 122.

³³ J. Horst, "Het Gildevaandel", in : *De nieuwe start van een schuttersgilde* (Bergen op Zoom, 1986) 14 - 16.

³⁴ P. Génard, *Wapenboek der Antwerpse gemeentestellingen sedert de vroegste tijden tot op onze dagen* (Antwerpen, 1883) 173, Pl. XXVIII.

³⁵ *Catalogus De oude Schuttersgilden* (Hoegaarde, 1985) 38; *catalogus De Gilde viert* (Zoersel, 1984) nrs.38 (Brussel, 1977); achterin : Edegem, 1982.

³⁶ A. Vanhoutryve, *Gilde van mijn Heere Sint-Sebastiaan, die archiers houden binnen der stede van Brugge*. Een cultuur-historische analyse (Brugge, 1988) 132, 168-169.

1. Vijf varianten van het Sebastiaanswapen. lijntekening.
2. Sint-Sebastiaan als ridder met een wapenschild komt voor op een van de glasvensters (derde kwart dertiende eeuw) in het middenschip van de Dom te Straatsburg. lijntekening.
3. Schuttersfeest in een gildetuin, toegeschr. aan de meester van Frankfurt museum voor Schone Kunsten te Antwerpen 1492 of 1493. Paneel, Antwerpen, museum Schone Kunsten. kleurendia beschikbaar (detail).
4. Ontwerp-tekening voor een Sebastiaans-altaar toegeschreven aan Pieter Coecke van der Aalst (a. 1500). Rijksprentenkabinet Amsterdam.
5. Afbeeldingen van het wapen van Sebastiaan, vergezeld van telkens twee schuingekruiste pijlen, op de rode achtergrondschildering van een van de zuilen aan in de zogenaamde "Rode Kapel" van de Gertrudiskerk te Bergen op Zoom. kleurendia beschikbaar.
6. Gravure van het nieuwjaars-eerdicht van het handbooggilde, 1791. Stadsarchief 's-Hertogenbosch. foto beschikbaar.
7. Beleg van Alkmaar (1575) met wapen van het Sebastiaansgilde door P.A.Cluyt, 1580. Paneel. Alkmaar, stedelijk museum.
8. Vlag van het H. Land. Onder deze vlag genoten pelgrimsschepen sinds de vroege zeventiende eeuw tot ca. 1910 een neutrale status en een zekere internationale bescherming en erkenning. lijntekening.
9. Bode-insigne Sebastiaan te Middelburg, afkomstig van de confrérie van de Edele Handboog" te Middelburg. Combinatie van de adelaar van het stadswapen met het waoen van Sebastiaan. foto beschikbaar.
10. Blazoen van het Sebastiaansgilde te Oudenaarde, einde 18e eeuw. Paneel, streekmuseum te Oudenaarde. kleurendia beschikbaar.
- 10A. Alternatief : blazoen van het Sebastiaansgilde te Moregem bij Oudenaarde, 1716. Wapen van Sebastiaan met bovenaan de heilige en links en rechts schutters. Verz. gemeentearchief Oudenaarde. kleurendia beschikbaar.

P.S. lijntekeningen 1, 2 en 8 aanwezig; kleurendia's 3, 5, 10 en 10A beschikbaar; foto's 6 en 9 beschikbaar. Komen 4, 7 en 8 op de tentoonstelling ?